

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КНИГИ СПОГАДІВ «НОМО FERIENS» ІРИНИ ЖИЛЕНКО

Висвітлено лексико-стилістичні особливості художньої мови книги спогадів Ірини Жиленко, звернено увагу на специфіку її лексичної сфери, засоби експресивності, колористичну палітру твору, що репрезентують витонченість художнього слова письменниці.

Ключові слова: експресивність, образи-символи, колористична палітра, лексичний матеріал, мовна палітра тексту, ідіостиль.

Рассмотрены лексико-стилистические особенности художественного языка книги воспоминаний Ирины Жиленко, обращено внимание на специфику ее лексической сферы, средства экспрессивности, цветовую палитру произведения, представляющие изящество художественного слова писательницы.

Ключевые слова: экспрессивность, образы-символы, колористическая палитра, лексический материал, языковая палитра текста, идиостиль.

The article covers lexical and stylistic features of the artistic language in I.V. Zhilenko's book of memoirs, draws attention to the peculiarities of its lexical sphere, means of expressiveness and color palette of the work that represent the artistic elegance of writer's word.

Keywords: expressiveness, images and symbols, coloristic palette, lexical material, language palette of a text, idiostyle.

Творча спадщина Ірини Жиленко у контексті новітньої української літератури посідає важливе місце, адже вона творила у складні часи різних культурно-історичних епох, охопивши другу половину ХХ та початок ХХІ століття. Доробок письменниці є унікальним явищем в історії української літератури, оскільки містить істотно різні твори, як за жанром, так і за стильовими особливостями.

Доробок І. Жиленко не залишив байдужими літературознавців та читацьку аудиторію. Крім того, зацікавлення спадщиною письменниці останнім часом все зростає, проте не можна сказати, що творчість майстрині вповні проаналізовано та вписано в контекст сучасної української літератури. На сьогодні маємо намічені проблеми, що вимагають розв'язання.

Окремі аспекти творчого доробку авторки постали в центрі уваги літературознавців, дослідження яких з'являлися здебільшого у вигляді статей та частин наукових розвідок літературознавчого характеру. Розглядали творчість І. Жиленко такі науковці, як М. Жулинський, Д. Дроздовський, М. Коцюбинська, Д. Кишинівський, М. Штолько. Однак ґрунтовних наукових досліджень, присвячених аналізу книги спогадів, поки що немає.

Творчість письменників відіграє значну роль у розвитку національної літературної мови. Осмислення ролі великих майстрів слова в історії літературної мови є одним із найважливіших завдань дослідження мови художньої літератури. Авторка книги спогадів «Номо feriens» володіла своєрідною творчою манерою, письменницькою культурою, оригінальною мовою і стилем. Видається природною необхідність вивчення словникового складу, семантико-стилістичних пластів і емоційно-експресивної краси мови твору І. В. Жиленко. Все це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета цієї студії полягає в дослідженні лексико-стилістичних особливостей художньої мови книги спогадів І. В. Жиленко. Для досягнення цієї мети ставимо такі завдання: висвітлити специфіку мовної палітри твору, засоби експресивності, колористичну палітру тексту, що репрезентують витонченість художнього слова письменниці.

Книга спогадів «Номо feriens» І. Жиленко є складним твором, що відбиває життєве кредо письменниці, екзистенційний досвід, її естетико-філософські концепти, цінні, перш за все, оригінальним виявом авторської свідомості.

У творі І. Жиленко використовує звернення до сучасників, у тексті наявні прислів'я, приказки, фразеологізми, образи-символи, експресивна лексика, цитати та філософські ремінісценції, що створює широкий мовний діапазон, поєднання серйозності та жарту. Не обійшла Ірина Жиленко й такі тропи, як епітети, порівняння та розгорнуті метафори, оксюморон.

Авторка використовує слова емоційно-психологічного навантаження, знаки-символи, що посилюють зміст твору, зосереджують увагу читача на актуальних реаліях. Також своєрідністю поезики І. В. Жиленко можна вважати оригінальні назви розділів книги

спогадів, що сповнені символізму та іноді виражають філософську спрямованість: «І прийде сніг з очима золотими», «Сьоме небо дитинства», «Венеціанське вікно», «Ярмарок чудес», «Яма» та ін.

Перший розділ книги «І прийде сніг з очима золотими» символізує казковість, чарівність світовідчуття авторки, оскільки для поетки ще з наймолодших років казковими виступають сніг, зима, годинниковий бій, які асоціюються з дитинством.

«Сьоме небо дитинства» – наступний розділ, який продовжує асоціативний ряд попереднього. Назва цього розділу розкриває відчуття безмежного щастя маленької Ірини, з яким пов'язані яскраві спогади дитинства. Закарбований у дитячій пам'яті образ старого буфета-контрабаса, схожого на чарівний замок, постає не лише у книзі спогадів, а й у вірші «Гном у буфеті», колекція роззолочених листівок, новорічна ялинка – символізують казкову нереальність.

«Венеціанське вікно» – вікно – це чи не найголовніший образ-символ усієї творчості Ірини Володимирівни. Є кілька зауважень авторки: вона фізіологічно не переносить помешкань без вікон. Освітлене ж вікно для неї завжди – музика і таїна.

Назва розділу «Ярмарок чудес» уособлює «медову епоху», яка настає для поетеси з приходом весни.

«Яма» – назва, від якої віє безвихіддю та безпорадністю, що цілком підтверджує текст розділу: *«Мені тяжко. Це почалося вночі... Я потішаю себе казочками, а життя, як оцей день за вікном, – сіре, пласке, невблаганно коротке. Надії немає...»* [1, с. 627].

Розглянемо образ-символ вікна. Цікавою є асоціація авторки з вікном: *«Я не людина. Я – вікно у сад»*. Ірина Володимирівна пояснює, що для неї є вікно: *«Вікно – дволикий Янус. Але обидва його лики – прекрасні. В часи моєї бездомності, коли я блукала Києвом – од вікна до вікна (од дива – до дива), тужно силкуючись розгледіти крізь тюль і рослини лик людського щастя, – я трималась за вікна, аби мене не змило дощем у чорну безодню відчаю. Я була «при вікні», як при багатті. Тому й не замерзла моя душа. В часи глухої буденної затурканості во чреві дому – один погляд у вікно був мені ковтком повітря, доторком прохолодної Божої долоні до чола. Виходом із безвиході. Я трималась вікна. Я була при вікні. Розчиненому. Тому і не приткнулась моя душа»* [1, с. 85].

Вікно, справді, виступає засобом зображення підсвідомих філософсько-психологічних прагнень мастра слова. «Вікно, розчинене у сад» – таку назву мала збірка поезій та один із віршів Ірини Жиленко, інша поезія – «Венеціанське вікно» – має пояснення авторської концепції у книзі спогадів:

«Венеціанське вікно» – неусвідомлена, яскрава радість метелика, що вирвався вперше у голубе небо.

«Вікно у сад» – становлення людської душі, аж до усвідомлення себе (і в житті, і в поезії) розчиненим вікном: *Я не людина. / Я – вікно у сад* [1, с. 319].

Автокоментар поетки з'ясовує та розкриває читачам саме її вікно як художньо-психологічний концепт, що визначає творчу індивідуальність І. Жиленко.

В Ірини Жиленко є своє пояснення вікна, воно у неї дволике, оскільки вона наділяє його і тілом, і душею: *«Тіло його золоте зігріває і кличе натомлених свободою. Душа його блакитна світить в'язням і «камерним» поетам»*.

Крім того, психологічне навантаження мають акустичні символи: тиша, що передає «відчуття протиприродної нереальності порожнього простору довкола», «незримої, але просто фізичної присутності пустки», є символом самоти.

Колористика золота також родом із дитинства письменниці (вона маленька «летіла під шелест золотистого крепдешину»; «сліпучо-жовтий крепдешин, в який вдягається мама»; «золоте небо») – ці теплі кольори асоціюються в письменниці з сонцем: *«Що вдієш, коли від тих, дитячих, часів я не мислю собі ні краси, ні радості без позлітки»* [1, с. 47].

Сонце – образ позитивного в навколишній дійсності. І навпаки, темні кольори, які виринають із підсвідомості, характеризують тривожні, холодні спогади, схожі на страшні тіні, здогади, сни та підозри.

Не можна залишити поза увагою й експресивні фразеологізми, які використовує І. Жиленко в книзі спогадів. Аналіз лексики книги спогадів І. Жиленко свідчить про експресивність, емоційність, ліричність, іноді гостроту її художнього слова. Фразеологічне багатство художньої мови І. Жиленко відображає її громадянську позицію або навпаки – тонку ліричну вдачу письменниці.

Душевний біль, глибокі переживання, спротив насильству Ірина Жиленко виражає за допомогою розгорнутих метафор та емоційної лексики: *Україна передсмертно хрипіла – і не співчувати їй було понад людські сили; І ті, що тоді, в 70-х, загіннотизовані радянським удавом, вірнопіддано лепетали свої недолугі оди Союзу, зараз, зачаровані вже іншою владою, стругають такі ж недолугі оди Україні...* [1, с. 628].

Як виразник емотивної функції мови поетеса використовує персоніфікацію, порівняння, емоційну лексику із зниженою конотацією для характеристики соціальних відносин. Ірина Жиленко послуговується лексемами, що виражають почуття презирства до новітніх авантюрних багатіїв, людей без сенсу, до тих, хто «окрім товстого капшука (ще й заробленого неправедно)» нічого за душею не мають: «жиртрести», «скоробагатьки», «павіан із роззолоченим задом», «багатенькі» (іменник із зменшено-пестливим суфіксом вживається для підкреслення негативного забарвлення, презирства), «товстосуми».

З метою створення сатиричного ефекту досить часто авторка вдається до калькування, просторічних слів: *Сьогодні перемагає плоть, щоб бути завтра переможеною духом. Тому людське гнильце так не переносить духовної вищості, так прагне опалюжити і принизити її. Воно не терпить навіть звичайнісінької порядності. От тобі й «человек велик!»* [1, с. 262]. Різноманітні мовні засоби створюють широкий мовний діапазон, синтез стилів у творі, виявляють самовираження авторки через слова, що викликає захоплення читачів.

Для вираження оцінки, характеристики людей, явищ Ірина Жиленко часто використовує терміни, що вживаються в неприродних для них контекстах поряд із розмовною просторічною лексикою: *Геростратизм був, є і буде втіхою комах. Гадаю, мій сучасник уже здогадується, що говорю я про скандальні опуси пресхуліганів і мінігеростратиків... Мені шкода не тих, кого обгиджують ті писаки, бо хоч би що викапало з їхнього пера – Лесея залишається Лесею...* [1, с. 262].

Основний засіб лексичної образності книги спогадів І. Жиленко – тропи. Ідіостиль письменниці характеризується великою кількістю зображально-виражальних засобів (метафори, порівняння,

епітети), специфікою використання тропів. Порівняння є одним із головних художньо-образотворчих засобів мови І. Жиленко. У тексті наявна величезна кількість метафор, порівнянь і порівняльних конструкцій. Наприклад: *І вже я трохи – стара, обачна черепаха, що важко несе на собі свій дім, але ніколи вже не скине його із себе, бо то не тільки довічне ув'язнення, але і єдиний незрадний пухир повітря в океані непередбачуваності. Сиджу я під своїм надійним, теплим панциром і тисну до серця уламки дитинства: роззолочена кавна чашечка з блюдцем та картинка, намальована перламутровими фарбами на зворотному боці опуклого скла, – містечко, таємничі зблиски присмеркових вікон, золоте небо [1, с. 29]; Мою душу Господь пустив на землю, як сонце – промінь, щоб він перебіг зі світанку в ніч і згас, повернувшись у сонце... [1, с. 136]; Та, врешті, і пару собі в житті мій Майстер обрав чимось подібну до себе: теж – самітниця, теж – «кішка, що гуляє сама по собі» [1, с. 737]. До речі, це порівняння письменниці використовує кілька разів у творі; *Такий сьогодні дощовий ранок. Небеса плачуть [1, с. 286]* – І. Жиленко опоетизовує прозу, її метафори несуть великий заряд індивідуального світовідчуття та особистої системи цінностей авторки.*

«Життя людини – мов айсберг» – поетеса визнає цю метафору банальною, але точною, оскільки, за її словами, *на суспільство витинається лише примітивний гостряк, а все інше – приватне, життєвиськи-містичне, звабливе, бо скільки на світі людей – стільки і найрізноманітніших приватностей. Приватне життя людини – його справжнє лице, суспільне ж – машкара [1, с. 408]*. Своєрідність художнього світу письменниці великою мірою зумовлено її метафориною.

Досить часто авторка вдається до іронії, яка оживлює твір та свідчить про веселу вдачу самої Ірини Володимирівни: *«... І не скінчиться ніколи наша суперечка зі Славком Чорноволом (в кулуарах Опери після вручення нам Шевченківських премій): на якій стороні грудей слід носити лауреатський значок із зображенням Шевченка. Славко твердитиме, що – на правій, аби Шевченків профіль був обернений до серця. А я сміятимусь: «Славко, ти подумай своєю головою. Яка радість Шевченкові дивитися на мою*

другу старіючу цицю? Хай дивиться на світ Божий, де стільки гарних молодих дівчат» [1, с. 724].

Інтелектуальна насиченість твору цитатами та філософськими ремінісценціями репрезентує визнання авторкою близьких за духовними, моральними, літературними якостями авторитетів. Вона дає їм слово: *Не проси дощу, а проси врожаю, буває, що дощ шкодить плоду, Від повноти серця вуста промовляють, В істини проста мова. Смішний..., хто лакує чисте золото* (Г. Сковорода) [1, с. 199, 254, 267]; *...Геній є не що інше, як найрідкісніший і найбільший представник породи звичайних пересічних людей часу, її безсмертне виявлення. Геній ближчий до звичайної людини, рідніший їй, ніж різновиди людей надзвичайних, які складають юрму біялітературної богеми* (Пастернак) [1, с. 342]; *І добре любити, бо любов – важка. Любов людини до людини, можливо, найважче з того, що нам призначено, це остання правда, останнє випробування, це труд, без якого всі інші наші труди – нічого не варті* (Рільке) [1, с. 188].

Варто відзначити, що у творі І. Жиленко змінюється традиційна функція цитати, вона посилює смисли тексту та культурних відомостей.

Значущим є погляд самої письменниці на сучасний стан літератури: *У нашій літературі зараз багато цікавого. Ми не жебраки. Приходять люди з великим мистецьким смаком, і цим людям уже огидне заримоване базікання, бур'янидло метафор задля метафор, притягнені за вуха асоціації, пікантні «знахідки», глибокодумність на порожньому місці і штучна ускладненість. Їх не влаштовує класичний вірш і всесказаність (коли автор повідомляє все, не залишаючи читачеві нічого для співтворчості)* [1, с. 266].

Письменниця визнає зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві та мають безпосередній вплив на літературний процес. Взаємопроникнення стилів, переоцінку стилістичних засобів зумовлено комунікативними обставинами, тому, можливо, є доречним використання сленгу та мовних символів, коли за сказаним виникає в уяві цілий сюжет або речення. Поетеса визнає розвиток полісемічного слова як неминучий за умови дотримання митцем гарного смаку: *Ритм життя все пришвидшується. Людська мова занадто повільна для цього нового темпу життя. Може, тому*

вона все більше послуговується мовними символами (щось на зразок ієрогліфів), коли за сказаним словом виникає в уяві ціле поняття, речення або й сюжет. Від того, певно, так навально входить у побутову мову (а відтак – у літературу) сленг. Це потяг до економного слововираження. Ні, я не захищаю засмічування мови – процес неминучий. Аби лише він проходив крізь густе сито доброго смаку [1, с. 267].

Отже, аналіз художньої мови спогадів І. В. Жиленко показав, що найбільш уживаними художніми засобами в творі є образи-символи, емоційні слова, розгорнуті метафори, епітети. Крім названих, наявні оксюмори, просторічні слова, сленг. Можна стверджувати, що лексико-стилістичні особливості «Номо feriens» свідчать про експресивність, емоційність, дидактичність художнього твору письменниці, у якому помітне місце займають слова, що надають текстові виразності. Різноманітні мовні засоби створюють широкий мовний діапазон, варіацію стилів, що викликає захоплення читачів будь-якої вікової категорії.

На жаль, обсяг статті не дозволяє дослідити всі художні особливості зазначеного твору. Крім того, вважаємо перспективним художньо-стилістичне дослідження поетичного доробку Ірини Володимирівни Жиленко.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Жиленко І.** Номо feriens: Спогади / І. Жиленко; [передм. М. Коцюбинської]. – К.: Смолоскип, 2011. – 816 с.

Надійшла до редколегії 05.03.2014